

Општи семинар Правног факултета у Београду, у сарадњи с издавачима, организовао је 23. марта 1989. састанак на коме су представљене три значајне књиге; 1) 150 година од доношења Сретењског устава, реферати и дискусије са научног скупа одржаног у Крагујевцу 7. маја 1985. године, Универзитет „Светозар Марковић“ у Крагујевцу, Крагујевац, 1985, стр. 222; 2) Миодраг Јовичић, уредник, Устави Кнежевине и Краљевине Србије 1835—1903, САНУ — „Научна књига“, Београд, 1988, стр. 233; 3) Душан Мрђеновић, приредио, Устави и владе Кнежевине Србије, Краљевине Србије и Краљевине Југославије (1805—1941), „Нова књига“, Београд, 1988, стр. 291.

Састанак је отворио пригодним речима управник семинара проф. др Стеван Врачар захваливши пре свега издавачима на њиховим значајним подухватима, као и говорницима на овом скупу: проф. др Миодрагу Јовичићу, дописном члану САНУ; проф. др Павлу Николићу, проф. др Загорки Јекић, проф. др Тодору Подгорицу (Крагујевац), проф. др Драгошу Јевтићу, доц. др Драгољубу Поповићу.

Редакција „Анала“ објављује прилоге учесника у представљању поменутих књига.

UDK 342.4(497.11)(091)

др Миодраг Јовичић,

редовни професор Правног факултета у Новом Саду, у пензији

КАКВЕ НАМ ПОРУКЕ УПУЂУЈЕ УСТАВНА ИСТОРИЈА СРБИЈЕ

Уставна историја Србије историја је једне мале, али слободни приржане земље и једног слободоумног и изнад свега демократски опредељеног народа. Земље која неће да њоме влада други и народа који хоће да он влада у својој слободној земљи. Тако су се борба за државност и борба за уставност сливале у једну јединствену борбу. Свој идентитет српски народ морао је да исказе и докаже како стварањем и брањеним сопствене државе, тако и освајањем и коришћењем права да сам уређује ту своју државу. Ни једна ни друга борба нису биле лаке, јер су вођене у најтежим могућим историјским условима.

Започета 1804, борба Србије за независност била је дуга и мучна. Слободу Србији нико није пружио на тањиру; она је за њу крвавила и скупо плаћала сваки корак на путу ка потпуној независности. Постепено се ослобађајући вековног турског господарства, Србија није за непријатеља имала само Отоманску Империју. Њен можда још љући непријатељ била је Аустрија, а нису јој искрено наклоњене биле ни друге велике силе. Србија је морала да утроши огромну снагу да би опстала, окружена са свих страна непријатељима. На великим мукама били су и њене војне старешине и њени државници и дипломати, од Карађорђа и

Милоша до Николе Пашића и војводе Путника. Генерацијама оних који су, надахнути патриотизмом, водили земљу био је основни циљ коме су све подребивале-очување слободе и уједињење српства. А тај циљ могле су да остваре само уз пуну подршку и помоћ народа.

Истовремено је вођена и борба за уставност. Свој први устав Србија је донела још 1835, када је, далеко од пуне независности, тек била стекла скроман аутономан статус у оквиру Турског Царства. Сам чин доношења Сретењског устава, а поготову његове слободоумне одредбе, изазвао је узбуну: уједињеним напором Турске, Аустрије и Русије овај „француски расад у турској шуми“ био је брзо ишчупан. Међутим, Србија је доказала да се „умирит“ не може“ и истрајно се, без предаха, борила за сопствену уставност и ту борбу и добила.

Србија је земља у којој су се од тридесетих година прошлог века па до краја њеног самосталног постојања непрестано водиле борбе за уставе и уставност. Њена политичка историја у овом периоду у суштини је уставна историја. Шест устава, од којих су неки бивали укидани и поново враћани на снагу, петнаестину нацрта устава о којима се у јавности, па и у Скупштини, у разним фазама уставне историје водила расправа, низ органских закона којима је постојећи устав мењан, односно допуњаван — све су то докази значаја који је уставно питање у Србији увек имало. У уставним борбама учествовале су све снаге српског друштва — на једној страни владоци, на другој старешине и политичари, али на трећој и сам народ, најпре окупљен на народним скупштинама, а касније организован у политичке странке. Њихови интереси нису били истоветни, често су се сукобљавали, али се ипак увек, на један или други начин (као „резултанта паралелограма снага“) синтеза тих интереса уобличавала у уставу. Уставни развитак није се кретао правом, узлазном линијом, било је у њему успона и падова, али је вредно помена да су почетак и крај уставне историје Србије обележила два устава који су, сваки за себе, без сумње могли да стоје раме уз раме с најнапреднијим европским уставима свога времена; реч је о Сретењском уставу од 1835. и Уставу од 1903, као „поправљеном издању“ Устава од 1888.

Уставна историја Србије израз је услова у којима се мала балканска земља развијала. Та историја била би лагоднија и лепша да Србију нису притискала два тешка бремена: једно бreme била је непрестана опасност од суседа — непријатеља, а друго — бreme општег сиромаштва и привредне неразвијености. Србија је морала да троши много снаге да олакша та два бремена. Она је и у миру стално била с пушком к ноzi и стално се борила да створи основне услове за свој развој, да осавремењује своју пољопривреду и постепено, почев од подизања малих фабрицица, ствара сопствену индустрију. Огромна национална енергија одлазила је на остварање тих циљева. Отуда се ни у уставном развоју Србије једноставно није могло постићи више. А то што је постигнуто, није мало.

Оно што је буквар за писменост, то је устав за стицање грађанске свести, за постајање грађанином. Почев од првих захтева за „конституцијом“, као браном Милошевом самодржављу, и тиме свог почетног, како бисмо данас рекли, „политизовања“, грађани су у Србији борбу за јавну ствар схватили као борбу за уставе и уставност. Идеја уставности

била је у њима дубоко усађена, а са развојем грађанске свести све више су умели да разликују добре од лоших устава, да се боре за добре, а против лоших. На њихово опредељивање, разуме се, утицале су династичке и, касније, страначке поделе, али је, независно од тога, устав као основни закон земље у Србији био, као ретко где, реч која се увек писала великим словом и чија је вредност умела да се цени.

Својим уставима Србија је исказивала жељу и више од тога, одлучност да се извучи из заосталости како привредне, тако поготову културне. Србија је била у правом смислу речи отворена земља, отворена за људе и робу, али пре свега за идеје. Она је упијала све што Европа њеног времена, и то много више Западна Европа, него Средња, нуди свету као напредно и слободоумно.

Њени уставни, готово сви, били су срећан спој аутохтоних елемената, узимања у обзир специфичности друштва за које су стварани, и идеја и институција западноевропске уставности. Њима је, како вели песник, на старо и сурово дрво калемљено благородно воће. Творци српских устава — а међу њима били су и такви умни и родољубиви државници европског формата, као што су Димитрије Давидовић, Јован Ристић, Милован Миловановић, Стојан Новаковић — умели су да Србији дају уставе какви су јој потребни у том тренутку, али и за будућност. Они при томе нису тежили за јаловом оригиналношћу, већ су из богате ризнице европске уставности узимали оно што је могло да уроди плодом и на српском тлу.

Свестан сам да све ово што говорим представља само једну, ону лепшу, страну политичких, па и уставних борби у Србији. Сви ми знамо и ону тамнију страну. Свим слабостима борбе за власт уопште, у нашој средини придруживале су се и бројне слабости које проистичу из наслеђа тешке прошлости, општег сиромаштва, па и менталитета нашег, балканског човека. Било је и непримењивања, па и гажења устава, неретко у нашој уставној историји. Међутим, битно је да уставни Србије — узев све у обзир — нису били мртво слово на папру, нису били уставни-фасаде, па ни уставни-фантоми, какве познаје и ранија и савремена историја уставности у свету. Они су били и те како „живи уставни“, уставни око чијег су доношења и касније примењивања, али, ако је потребно, и замењивања новима, ломљена копља. Јер уставни су веома много утицали на живот земље било да су били инструмент, или кочница њеног развоја; и отуда — у целини посматрано — њихов значај у историји Србије и за историју Србије.

Шест устава Србије, донетих у распону од 1835. до 1903, разликују се међу собом по много чему. Мада је у питању релативно кратак период од свега 70 година, околности њиховог доношења веома су различите. Србија је у току тих неколико деценија прешла огроман пут од заостале турске провинције, у којој су донедавно њени људи морали да водају турске опанке и кулуче својим старешинама, до слободне земље која се налазила у пуном привредном и културном успону у којој је са успехом могао да се остварује режим парламентарне демократије. Сваки од шест устава носи печат свога времена. Говорити о свакоме од њих посебно, овде је немогуће. Међутим, покушао бих веома кратко да истакнем две-три заједничке карактеристике.

У организацији власти запажа се, као усталом и другде у Европи, непрестана борба између носилаца монархијског и демократског начела за примат у вршењу власти. При томе, недемократско јединство власти, оличено у кнезу и старешинама око њега (истина, са честим борбама и између њих самих), уступао је постепено место начелу поделе власти и јачању улоге Скупштине. Традиционална установа у Србији, Скупштина од превасходно саветодавног органа, који се окупља само на позив кнеза, постаје постепено прави парламент са равноправном улогом у вршењу уставотворне и законодавне власти. Уобличава се парламентаризам са владом која за свој рад одговара Скупштини.

Слободе и права грађана у свим уставима (с изузетком Турског устава од 1838) прокламује се у посебним главама, с тим што је у почетку нагласак на личним правима, да би у каснијим уставима била у широкој мери гарантована и сва основна политичка права. И у овом погледу Србија је каталозима људских права уставом утрђених ишла укорак с Европом. Право је задовољство читати ове уставне одредбе, почев, рецимо, од одредбе чл. 113. Сртењског устава, којим се уводи *Habeas corpus* формулацијом „Нико у Србији да не стоји више од три дана у затвору, а да му се не јави кривица, за коју је затворен, и да се не узме на испит“, до низа одредаба у глави „Уставна права српских грађана“ Устава од 1903, као што су, нпр. поједини ставови чл. 22. који утврђују да је штампа слободна, да се не може установити ни цензура ни каква друга превентивна мера која спречава излазак, продају или растурање списа или новина, а да за издавање новина није потребно претходно одобрење власти, или чл. 25, по коме „српски грађани имају право удруживати се у целима, које нису противне закону. Ово право не може се потчинити никаквој превентивној мери“.

И, најзад, оно што је важно истаћи као посебан квалитет српских устава, јесте њихов језик и стил. У њима се срећу и архаизми и провинцијализми (од којих многи годе и нашем уху данас), и старинска дикција текста, али су творци ових устава изузетну пажњу посвећивали уобличавању уставног текста тако да његове норме, сваку реч у њему, могу да разумеју не само посланици Народне скупштине које су њихови сељани бирали да учествују у доношењу устава, него и сами ти сељани. Устави су писани једноставним језиком, приступачним свима, а да од тога суштина ствари нимало није трпела. У уставима, са занемариво ретким изузетцима, нема нејасноћа и двосмислености. Многе формулације уставних одредаба су права мала ремек-дела, тако да поједини институти заиста нису могли добити боље уставно рухо. Ако се Библија и Наполеонов *Code civil* наводе као примери штива на којима се богати мисао и учи добром језику и стилу, сигуран сам да текстови српских устава могу да имају исту вредност за наше људе. На њих можемо да будемо поносни и због овога.

Србија је готово цео један век била оаза слободе у балканској и средњоевропској пустињи. Држећи зубљу уставности која је била једино светло у дубокој тами која је окруживала, Србија је била гравитациони центар васколиког српства, па и — посебно прец крај свог постојања — свих југословенских народа. Дуготрајне борбе за уставе и уставности нису биле узалудно трошење снаге, јер је Србија била свесна да ако не

буде имала устав који ће бити на висини њене улоге Пијемонта, она неће моћи да испуни своју националну мисију ослобођења и уједињења. А уставни од 1888. и посебно 1903. могли су свима да покажу како су у Србији, разуме се у оквирима монархијског уређења, постављени темељи слободног и демократског друштва. Српски уставни били су у правом смислу речи пасоши ове мале земље, с којима је она могла да се креће у великом свету, а да се, поредећи се с другима, ничега не стиди.

Србија је, поред Црне Горе, једина од свих југословенских земаља која је имала своју државност. За разлику од Црне Горе, она је имала и богату уставну историју. Налазећи се у саставу Аустро-угарске и Турске Империје, остале југословенске земље, од којих су неке биле и развијеније од Србије у привредном погледу, заостајале су далеко за њом у развоју уставног режима, демократије и политичке културе. Оне су се тек после ослободилачких ратова 1912—1918. уписивале у школу, у којој су главни предмети били слобода, уставност и демократија, школу коју је Србија већ давно била завршила.

Објављивање збирки Српских устава има велики значај. Оне нам говоре да на своју уставну историју можемо бити поносити. Народ који има овакву уставну историју не сме дозволити да она падне у заборав. Он се њоме мора надахњивати и данас када се бори да поврати изгубљену државност и уставотворну власт, право да сам доноси свој устав. Устав који ће бити на висини српске историје и који ће одговарати слободарским и демократским тежњама српског народа. Али, пре свега, устав којим ће Србија посведочити свој интегритет као држава и који ће усвојити њен највиши орган, Скупштина СР Србије, самостално, без могућности да се ико меша у њен посао. Право на то нико јој не сме оспорити.

Србија се више од једног века опирала свом „непријатељском окружењу“. Опкољена са свих страна, она је опстала и развијала се. Она је са својим моћним непријатељима умела да изиђе на крај. Надајмо се да ће Србија и сада, када је дошла себи, успети да се, у „братској заједници равноправних народа и народности“, избори за статус који ће одговарати њеној историјској величини и садашњој снази, али и спремности народа на велика прегнућа у будућности. Народ који је дуги низ година само шапутао, па чак и своје име шапатом изговарао, мора да дигне главу и да — без ултиматума и уцењивања, својствених неким другима — јасно и гласно каже какву Србију хоће и у каквој Југославији је спреман да живи. Он хоће јединствену Србију, савремену, снажну и демократску државу, која — с обзиром на историјско послање које има — неће дозволити да у Југославији буде деградирана и понижавана.